

Osmanlı Ayanlık Devri'nde Siverek'te Rakip İki Güç: Millizadeler ve Fettahzadeler (1743-1756)¹

Ercan Gümüş²

Öz

Siverek'te merkezden atanan sancakbeylerinin yanında hayli nüfuza sahip voyvodaların etkinliğini 18. yüzyıl kayıtlarından tespit etmek mümkündür. Osmanlı arşivinde voyvoda unvanı edinmiş Fettahzadeler ve timar mutasarrıfı ile iskânbaşı unvanlı Milli Aşireti mensuplarının çatışmalarına dair birçok kayda ulaşmak mümkündür. Bu aşiret mensuplarının bir kısmı konargöçer hayat tarzına sahipken diğer bir kısmı ise şehirli sosyal tabandandı. Bu anlamda 18. yüzyılda Yeni İl'den Siverek'e gelerek merkez nezdinde itibar elde eden Fettahzadelerle ve onlardan çok önce burada güçlü bir aşiret tabanı edinmiş ve haliyle bu gücü de yereldeki siyasete taşımış Milli Aşireti mensuplarının çatışmalarını incelemek çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. İncelenen dönemin belirgin özelliği, Osmanlı merkez ve taşra idaresinde yetkiyi ele almış aile ve aşiretlerin varlığıydı. Bu olguyu aşiretler (reis haneleri) çağı şeklinde tanımlamak mümkündür. Öyle ki merkezde yer alan Osmanlı ailesi bu aşiretler (reis haneleri) paradigmasının öznesi/prototipi idi. Bunu model alan taşradaki temsilci konumundaki her yapı benzer bir örgütlenmeye sahipti. Ayrıca, bu dönemde Osmanlı merkezinde birbiriyle çatışma halindeki saray kliklerinin sultan değişikliğiyle sonuçlanan karşılıklı darbeleri taşra idaresinde de haliyle bir kontrolsüzlüğe yol açmıştı. Merkezdeki bu gelgitli siyaset benzer şekilde taşraya da aksetmişti.

Anahtar Kelimeler: Siverek, Diyarbekir, Rakka, Milli Aşireti, Fettahzadeler.

¹ Bu çalışma, 6-8 Mayıs 2022 tarihinde düzenlenen "Uluslararası Siverek Sempozyumu"na sunulan "18. Yüzyıl Ortalarında Siverek Sancağında Milli-Fettahzade Çekişmesi ve Bu Çekişmenin Osmanlı Kaynaklarına Yansıması" adlı tebliğin geliştirilmiş halidir.

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ercangumus1977@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9904-748X.

Two Rival Powers in Siverek in the Ottoman Ayan Period: Millizadahs and Fattahzadahs (1743-1756)

Abstract

In Siverek, it is possible to follow the effectiveness of the voivodes, who had a great deal of influence in addition to the sanjakbeys appointed from the center, from the 18th century records. In the Ottoman archives, the conflicts between the Fattahzades, who had the title of voivode, and the members of the Milli Tribe, who had the title of timar mutasarrıf/lord and iskanbaşı/cheaf of land/head of land, some of whom had a nomadic lifestyle, while others were from the urban social base, are noteworthy. In this respect, the main axis of the study is to examine the conflicts between the Fattahzadas, who came to Siverek from Yeni İl in the 18th century and gained prestige in the center, and the members of the Milli Tribe, who had a strong tribal base her long before them and naturally brought this poer to local politics. The distinctive feature of the examined period was the presence of households that took over the authority in the Ottoman central and provincial administrations. It is possible to describe this phenomenon as the age of households. So much that the Ottoman household in the center was the subject/prototype of this households paradigm. Every representative structure in the province, which took this as a model, had a similar organization. In addition, the mutual coups of the palace cliques that were in conflict with each other in the Ottoman center during this period, which resulted in the change of sultan, naturally led to a lack of control in the provincial administration. This volatile politics in the center was similarly reflected in the countryside.

Keywords: Siverek, Diyarbekir, Raqqa, Milli (Milan) Tribe, Fattahzadahs.

Extended Abstract

It is observed that those who came to power by taking the voivode, mutesellim and other tax farming administrations in the provinces lost their positions rapidly as a result of the reflection of the conflicts they were a part of over time. For this reason, the administrators, who were formerly know as “statesman/devletlu” due to their strong position, but later referred to as “bandit/jabber/tyrant” due to their loss of authority, will be discussed. Another point that should be mentioned is that the settlement policy, which aims to set a barrier against the nomadic Urban tribes who have moved from the southern deserts to the nothern area, has transformed the Milli Tribe into the metaphor of the “Lock of Raqqa”, which the state has positioned to ensure the survival of the state, especially the order in Raqqa State. The settlement of many Kurdish and Turkomen tribes, especially the Milli Kurds, on a line that could be drawn from Latikia to Zakho, in order to prevent the destruction caused by the nomadic Urban invasion, coincided with the testing or construction period of a border policy that the empire was trying to build on its southern border. While this external factors caused the Milli Tribe to seize some visible privileges in Mardin, Ruha, Diyarbekir, Siverek and its environs, where it was inhabited from ancient times, it also increased its appearance

in historical documents. In Siverek and its environs, the conflict between the members of the Milli Tribe and the Fattahzadahs, with their state identities, especially with the titles of voivode, iskanbashi and chief of tribe/mir-i ashira, can be easily followed. However, it should be noted that as a result of these conflicts, in the second half of the 18th century, the winners were the leaders of the Milli Tribe, and Fattahzadah Mehmed and his household were exiled from Siverek and forced to reside in Diyarbekir and were forbidden to enter Siverek again. It should be noted that in the middle of the century, the sons of Milli Keleş Abdi, who were in constant in three different periods in the middle of the century, completed the liquidation process against their rivals in Siverek with the support of the Raqqa governor, former Grand Vizier Seyyid Abdullah Pasha, and seized power in Diyarbekir and Raqqa province, including the general administration of the tribe. It is necessary to consider the process of taking power in Siverek, Raqqa/Urfa, Mardin and Diyarbekir, together with the conditions of the Ottoman Empire, by the Milli Tribe and the rulers/beys/elites who ruled it. As a matter of fact, the rise of provincial elites not only in Diyarbekir province, but almost everywhere in the empire gained momentum after Vienna Campaign II (1683). The chaotic weather in the south of the empire seems to have imposed one of the important aspects of our study, the implementation of the policy of resettlement. The invasions of the Urban tribes from the south had brought the tribes to be placed on certain lines more than once in the history of the Ottoman Empire. Diyarbekir also took its share from the deterioration of public order in the southern states. As a matter of fact, nomadic tribes living in the region began to be settled in the vicinity of Aleppo and Raqqa, as “bend and sedd”, in order to prevent the bedouin migration wave moving towards the north. Military calculations were decisive in keeping the Milli Tribe and the nomadic Turkmen and Ekrad (Kurds) tribes with similar conditions in the southern borders of the state. As a matter of fact, the military forces of the tribes were used to suppress and control the rebellions, which are frequently seen in provinces such as Basra and Baghdad. For example, we know that the Milli Tribe was mobilized to suppress the Sheikh Mani rebellion in Basra province. In addition, we see from the sources that when the Erdelan’s ruler(mir) asked for help from the Ottoman Empire in the war with Iran, Baban’s ruler(mir) and the chief resettlement of the Milli tribe went to help with their entourage and fought against the Iranians by taking part in the army of 35-40.000 people. The policy of placing Turkmen and Ekrad tribes in derelict areas resulted in some powerful ruling families being influential in the provincial administration, as it can be seen in the example of the Milli Tribe. It is seen that the Milli Keleş Abdi households, in particular, rose rapidly around Diyarbekir, Raqqa/Urfa, Mardin, Viranşehir and Siverek in the following historical process and was frequently mentioned in the Ottoman central provincial correspondence.

Giriş

Taşrada voyvoda, mütesellim ve başkaca iltizam usulü idarecilikleri olarak yönetime gelenlerin zamanla parçası oldukları çatışmaların merkeze yansması sonucunda pozisyonlarını hızla kaybetmeleri dikkat çekicidir. Bu sebeple çalışmada, önceleri güçlü konumlarının sağladığı itibarla “devletlü” olarak anılan fakat sonraları yetkilerini kaybetmelerinden “eşkiya/cebabire/zorba” şeklinde zikredilen idareciler ele alınacaktır.

Güney çöllerinden kuzey sahasına yönelmiş göçebe Urban aşiretlerine³ set çekmeyi amaç edinen iskân siyasetinin zamanla Milli Aşireti'ni devletin, özellikle de Rakka Eyaleti'ndeki düzenin, bekasını temin üzere konumlandığı “Rakka'nın Kilidi” metaforuna dönüştürmesi incelenmeyi hak etmektedir. Aneze, Şemmer/Şammar, Ubeyd ve Tayy gibi Urban aşiretlerin kuzeye doğru gerçekleştirdiği yıkımı engellemek için başta Milli Ekrâdı olmak üzere çok sayıdaki Kürd ve Türkmen aşairin Lazkiye'den Zaho'ya çekilebilecek bir hat üzerinde yerleştirilmeleri imparatorluğun güney sınırında inşa etmeye çalıştığı bir sınır siyasetinin test edilme ya da inşa dönemine denk gelmişti. Bu çevresel etkenler Milli Aşireti'nin kadimden⁴ meskûn olduğu Mardin, Ruha, Diyarbekir, Siverek ve havalisinde gözle görülür bazı imtiyazları ele geçirmesine sebep olurken diğer yandan tarihi vesikalardaki görünümünü de arttırmıştır.

Siverek ve çevresinde, Milli Aşireti mensuplarıyla Fettahzadelerin tarihsel süreçte özellikle voyvoda, iskânbaşı ve mir-i aşiret unvanlarına sahip “devletlü” kimlikleriyle çekişmesi arşiv kayıtlarından takip edilebilmektedir. Ancak bu çatışmaların sonucunda 18. yüzyılın ikinci yarısında kazananın Milli Aşireti liderleri olduğunu ve Fettahzade Mehmed ile hanesinin Siverek'ten sürülerek Diyarbekir'de ikametlerinin zorunlu tutulduğunu ve tekrar Siverek'e girişlerinin yasaklandığını belirtmek gerekir. Aynı yüzyılın ortalarında üç farklı tarihte sürekli çatışma halinde olan bu hanelerden Milli Keleş Abdioğulları'nın özellikle Rakka valisi eski Sadrazam Seyyid Abdullah Paşa'nın desteğiyle Siverek'teki rakiplerine yönelik tasfiye sürecini tamamladığı ve aşiretin genel idaresini de içerecek şekilde Diyarbekir ve Rakka eyaletinde gücü ele geçirdiği belirtilmelidir.

Milli Aşireti ve onu idare eden reislerin Siverek, Rakka eyaletine bağlı Urfa Sancağı, Mardin ve Diyarbekir'de gücü ele alma süreçlerini Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlarla birlikte düşünmek gerekir. Nitekim sadece Diyarbekir eyaletinde değil, neredeyse imparatorluğun her yerinde taşra elitlerinin yükselişi II. Viyana Seferi (1683) sonrasında hız kazanmıştır.

3 Çöl Arabı anlamındadır (Ekinci, 2017: 193. TDK sözlüğü, www.sozluk.gov.tr adresinden 05.09.2022 tarihinde ulaşıldı).

4 Milli Aşireti mensuplarının 1565 tarihli 117 numaralı Mardin Mufassal Tahrir Defteri verilerine göre Mardin ve çevresindeki yerleşimleri Yılmaz Kurt tarafından ele alınmıştır. Bu kadastro kaydına göre Milli Aşireti, Diyarbekir eyaletine tabi Kuh-i Mardin, Tilbesim, Berriyecik ve Danyalı adıyla tanzim edilmiş dört nahiyede Mardin ve çevresinin genel nüfusunun 4/3'ünü teşkil etmekteydi (Kurt, 2012: 55-65). Öte yandan 17 ve 18. Yüzyılda Divan-ı Hümayun'dan çıkan çok sayıda Mühimme kaydında aşiretin esas yurdunun “kadimden beru” Mardin ve çevresi olduğu anlaşılmaktadır.

II. Viyana Seferi'nin akisleri tüm Osmanlı memalikinginde hissedilmekle birlikte en fazla tesiri saray ve çevresinde görüldü. Yenilginin uzun yıllara yayılan etkilerini batılı diplomatların izlenimlerinden takip etmek mümkündür. Batı cephesindeki bozgun sarayda siyasi bir kaosa sebep olmuştu. İstanbul'da Osmanlı sarayındaki çatışmalı durumu batılı gözlemciler 17. yüzyılın son yıllarından itibaren kayıtlarına yansıtmişler ve sık sık saltanatın devrilmek üzere olduğunu kaydetmişlerdi (Palmer, 1993: 55).⁵

Merkeziyetin Zayıflaması ve Yerel Güçler

1699 yılında devletin batı ve kuzey cephesinde savaşlara son verilmişti. İmparatorluğun doğusunda da savaşlar görülmüyordu. Çünkü İran'da doğudan merkeze doğru başlayan Afgan kabilelerinin saldırıları Safevi hanedanının sonunu getirmişti (Müstevfi, 1996: 170. Açar, 2022: 62). İran'daki karmaşa süresince Osmanlı Devleti'nin doğu sınırında barış hâkim oldu.

Osmanlı Devleti'nin doğusundaki çatışmasızlık süreci 1737 yılında İran tahtına geçecek Nadir Şah'ın batıya yapacağı saldırılarla sona erdi. Ancak gerek bu dönem ve gerek sonrasında (1746-1768 arasındaki) barış sürecini Palmer gibi tarihçiler Osmanlı Devleti'nin savaşla işleyen sisteminin aleyhine yorumlamışlardı. Buna göre, Osmanlı gibi askeri niteliğe sahip bir devlet⁶ savaşız dönemde “*tuhaf bir şekilde dermansız*” kalmıştı (Palmer, 1993: 70). Böylece yüzyılın başından itibaren imparatorluk hızla çöküşe geçerken saraydaki idareciler bu gidişi görememişlerdi. Palmer'a göre, 1711 yılında III. Ahmed'in Karamanlı sülalesinin Trablusgarb'ı, Hüsaynid hanedanının da Tunus'u yönetmesine izin vermesi bu bigâneliğin tezahürüydü. Yine bu dönemde Cezayir valisinin buradaki yeniçeriler tarafından atanması ve yetkilerine buradaki üç taşra beyinin ortak olması anılan zafiyetten kaynaklanmıştı. Ayrıca Mısır'da durum daha kötüydü. Mısır valilerinin sürekli değiştirilmesinden dolayı oluşan otorite boşluğunda eyaletteki rakipleri olan Memlûk beyleri yönetimde aktif hale gelmiş, eyaletteki iç savaş sırasında Nil deltasında tarım yapılmamış ve dört büyük açlık krizi görülmüştü. Açlık şartları bakımından Mezopotamya'nın da benzer bir durumda olduğunu kaydeden Palmer, Dicle havzası gibi münbit bir sahanın neredeyse kurak bir çöle döndüğünü kaydeder. Ona göre valilik burada sadece sembolik bir makamdı. Buraya güneyden gelen bedevi akınları insanları canlarından bezdirmişti. Bölgenin Musul, Bağdat ve Şam gibi merkezlerinde valiler küçük bir hanedana sahipti ve özel bir ordu tarafından korunuyordu. Suriye ödemesi gereken yıllık

5 Ancak Alan Palmer'a göre, bu çürümeyi teşhis etmek kolayken esasında zor olan bu bozulmaya rağmen nasıl olur da imparatorluğun yıkılmayıp ayakta kalabildiğini anlamaktır. Aynı yerde Palmer, bu soruya kesin olarak verilecek cevaplar arasına yönetici seçkinler ve ulema nezdinde Osmanlı İmparatorluğu'nun mutlak İslam olduğu inancının yer edindiğini kaydeder. Buna göre, Eyüp'te kılıç kuşandıktan sonra eski karakteri çok zayıf olsa da yeni hükümdar çevresinde ittifakin büyüdüğü bir otorite halini alıyordu (Palmer, 1993: 56).

6 Batılı tarihçiler arasında yaygın bir kanaat olan “Osmanlı Devleti'nin varlık cevherinin savaş olduğu düşüncesi”ne eleştirel bir yaklaşım sergileyen Gabor Agoston, Osmanlı'nın parçası olduğu geleneksel dünyadaki hemen her büyük devletin bu husustan azade olmadığına dikkat çekmiştir. Nitekim o, sırasıyla İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya, İsviçre gibi batılı devletlerin 16-18. yüzyıl periyodundaki çatışmalarını ve bu savaşların tetiklediği kıtlık ve hastalık gibi yıkımların sebep olduğu %20-30 dolaylarındaki sivil ölümlerini bu olguya bağlar. Ona göre bu tabloda Osmanlılar haddinden fazla savaşçı değildir (Agoston, 2009: 196-197).

verginin sadece çeyreğini veriyor, yerel valiler sorumluluklarındaki devlete ait temel ödevleri bile yapmıyordu. Duruma trajik bir örnek ise 1757 yılında hac kafilesini koruması gereken Şam valiliğinin idaresinden verilmelidir. Buna göre, vali padişahın emri gereği hacıları bedevi saldırılarından korumalıyken bu vazifesini ihmal etmiş ve sonuçta o yıl bedeviler 20.000 Müslüman hacıyı katletmişlerdi. Katledilenler arasında padişah III. Osman'ın kız kardeşi de bulunmaktaydı ve haber İstanbul'a ulaştığında padişah üzüntüsünden hastalanarak vefat etmişti (Palmer, 1993: 71-72).

İmparatorluğun güneyindeki bu kaotik hava çalışmamızın önemli hususlarından biri olan iskân siyasetinin uygulanmasını dayatmış görünmektedir. Güneyden gelen Urban kabilelerinin istilaları Osmanlı Devleti tarihinde birden fazla kere belirli hatlara zorunlu yerleştirmeleri getirmişti. Yukarıda değinilen taşradaki anomi hali sürekli birbirini tekrarlamış, ve durumun kendisi aralıklarda nedenleri doğurmuştur. Örneğin anılan istilaları tetikleyen bir husus üretimin terkedilmesi idi ve bunu ise yerleşiklerin ihtiyacı olan güvenin bozulması artırmaktaydı. Buna sebep muhtemel bir diğer husus ise iklim şartlarının değişmesi idi. Böylece Arap aşiretleri kuzeye göç etmiş ve gıda ihtiyacını tedarik etmek üzere yağmaya başlamıştı.

İskân Siyaseti

Güney eyaletlerinde asayişin bozulmasından Diyarbakir de payına düşeni aldı. Nitekim kuzeye doğru seyreden bedevi göç dalgasına engel olmak için bölgede yaşayan konargöçer aşiretler bu istilalara “*bend*” ve “*sedd*” olmak üzere Halep ve Rakka civarına yerleştirilmeye başlandı. Duruma bir örnek olması itibarıyla Rakka iskânına bakılabilir. Nitekim Bedevi Arapların 17. yüzyılın sonlarında Rakka çevresine yaptıkları saldırılar kaynaklarda yerini almıştır. Bu iskân örneklerinden birinden anlaşıldığı kadarıyla, 1691 tarihinde Fırat ve Belih nehrinin birleştiği yerlerde Şavi ve Simek taifelerinin ipekböcekçiliği yaptıkları geniş ağaçlık bölge ve yerlere Arap saldırıları başlamış, bu şekavet ve istilalardan bezen anılan halk burayı terk etmişti (Orhonlu, 1987: 58-60).⁷ Böylece Halep, Yeni İl, Ergani, Harran gibi daha kuzey bölgelerdeki aşiretler buraya iskâna gönderildi ve anılanlar burada eskiden olduğu gibi üçte bir arazi vergisi vermek şartıyla iskânı kabul ettiler.

7 Orhonlu'ya göre, buraya Halep Türkmenleri grubundan (Kara Şeyhlü Çene, Kara Şeyhlü Hamdanlu (?), Kara Şeyhlü Yedigâr, Kara Şeyhlü Durabeyli, Dimlekli, Kargın, Hacılar, Dimlekü'ye bağlı Pîr Budakoğlu, Beğdilli'ye bağlı Şeyhlü, Beğmişli, Beğmişli'ye bağlı Arablî Musa ve Arablî İbrahim, Bozkoyunlu ve ona bağlı Balabanlı, Bozkoyunlu Taş, Bozkoyunlu'ya bağlı Arap Kethüda ve başka oymaklar), Yeni İl haslarından bazı Musacalı oymakları ve başkalarıyla beraber 18 oymak, Lekvanik mukataasından 5 oymak, Bozulus bakiyesi Türkmenlerinden 800 kişiden oluşan 9 oymak, Keskin'de Bozulus'a bağlı 8 oymak, Ergani nahiyesinin eski sakini Badıllı aşiretinin Çankırı ve Ankara sancaklarında kışlayan ve Harran nahiyesinde yerleştirilmiş 10 oymağı, Rakka'nın eski sakini olup güneyden gelen Arab saldırılarıyla meskenlerini terkeden Şavi, Simek ve Beni Kays kabileleri tabileri olan 24 cemaat 3310 neferle Belih'in batısındaki üç bend ile onuncu bendin suladığı mezraa ve büklerle 18 Mart 1692 tarihli ferman ile yerleştirildiler.

Siverek⁸ çevresinde meskûn Milli Aşireti mensuplarının Ergani, Siverek, Mardin gibi yerlerde sıklıkla görülmeleri ve kaza ahaliileriyle çatışma içinde olmalarını anlayabilmemiz iskân siyasetini tahlil etmeyi zorunlu kılmaktadır. Nitekim konuya münhasır başat bir eser kaleme alan Orhonlu, genel çerçeveyi anlamamızı sağlayacak çok kıymetli bilgiler vermiştir. Orhonlu 1691-1696 yıllarındaki aşiretlerin iskânını bir emr-i şerifi esas alarak tanımlamıştır. Buna göre iskânın amaçları şunlardır:

1. Harap ve boş yerlerin imara ve ziraate açılması ve böylece kayıp durumdaki zirai gelirlerin tekrar elde edilmesi,
2. Oymakları konargöçerlikten çıkararak yerleşik hayata uyumlu hale getirmek,
3. Kuzeyde bulunan Suriye ve Anadolu topraklarına yağma hareketlerine girişen Aneze ve Şammar/Şemmer gibi Urban kabilelerin işgal ve istilalarına set olmak, bunlara direnmek gibi bazı askeri işlerde kullanmak (Orhonlu, 1987: 50-52).

M. Rezan Ekinci, gerek güneyden kuzeye doğru yönelerek aşiretleri yerlerinden eden Urban aşiret saldırılarının gerekse de Rakka-Şam hattı ile Bağdad-Musul-Haleb-İstanbul kervan ticaret yollarının muvazzaf askerlerle korunmasının büyük masraflar getirmesi sebebiyle bölgeye büyük aşiret birliğinin bir set olmak üzere iskân edilmesinin daha işlevsel olduğu görüşündedir (Ekinci, 2017: 9).

Milli Aşireti ve benzer şartlara sahip konargöçer Türkmen ve Ekrâd aşiretlerinin devletin güney sınırlarında tutulmasında askeri hesaplar belirleyici olmalıydı. Nitekim Basra, Bağdat gibi eyaletlerde sıklıkla görülen isyanları bastırmak ve kontrolde tutmak üzere aşiretlerin askeri güçlerine başvuruldu. Örneğin Milli Aşireti'nin Basra eyaletindeki Şeyh Mani İsyanı'nı bastırmak üzere seferber edildiği bilinmektedir (BOA, A. DVNSMHM.d, 108-43, H.30.05.1107/M.6 Ocak 1696).⁹ Yine Milli Aşireti'nden bazı piyade ve süvarilerin iskânbaşlıları emrinde, Erdelan Mirliği'nin İran ile tutuştuğu savaş esnasında Baban Miri ile birleşerek 35.000-40.000 kişilik orduda yer alarak İranlılara karşı kullanıldığı arşiv

8 1517 yılında Siverek'in Osmanlı Devleti'ne bağlanmasından sonra burada altı idari birim dikkat çekmektedir. 1518 yılındaki ilk tahrirde ihdas edilen Bucak, Hoşin/Oşun, İn ve Heylun nahiyelerinden sonra 1530 yılındaki ikinci tahrirde beşinci nahiye olarak Çıbıkdan eklenmiştir ve Nefs-i Siverek ile sancak 6 idari bölümden müteşekkildi. Siverek'in güney kısmında yer alan Çıbıkdan nahiyesi sancağın en fazla köye sahip birimiydi ve Berriyecik yöresi, Viranşehir ve Karacadağ'ın bir kısmını kapsıyordu (Akman, 2021: 25) Milli Aşireti'nin ağırlıkla Çıbıkdan ve Hoşin/Oşun nahiyelerinde etkili oldukları bilinmektedir.

9 1694 yılında Basra'da Osmanlı'ya bağlılıktan vazgeçen Şeyh Mani'yi kontrol altına sokmak isteyen İstanbul'daki idareciler Basra üzerine gönderilecek orduda Kürd aşiretlerinin bulunmasını emretmişti. Bu meyanda Milli Aşireti'nden toplanacak askerler Diyarbekir voyvodası ve aynı zamanda aşiretin başı olan Milli İsmail Bey'in maiyetinde serasker Ali Paşa'nın komutasında yer alacaktı (BOA, A. DVNSMHM.d, 108-43, H.30.05.1107/M.6 Ocak 1696).

kaynaklarında görülmektedir (BOA, A.DVNSMHH.d. 86-96, H. 18.04.1046/M. 19 Eylül 1636).¹⁰

Ayan/Mütegalibe ve Haneler

Metruk sahalara Türkmen ve Ekrâd aşiretleri yerleştirme politikası, Milli Aşireti örneğinde görüleceği üzere, bazı güçlü yönetici ailelerin de taşra idaresinde etkili olmalarıyla sonuçlanmıştır. Özellikle Milli Keleş Abdi hanesinin 1700'lerden sonraki tarihsel süreçte Diyarbekir, Rakka eyaletine bağlı Urfa Sancağı, Mardin, Viranşehir ve Siverek çevresinde hızla yükseldikleri ve Osmanlı merkez taşra yazışmalarında sıklıkla anıldıkları görülmektedir. Söz konusu dönemde imparatorluk genelinde şekillenmeye başlayan yeni süreç de dikkat çekmektedir. Bu yeni dönemde taşrada merkez adına idareyi ele geçiren ayan ve eşrafların etkileri hatırlanmalıdır.

Karlofça Anlaşması sonrasında merkezi yönetimin yanında büyük hanelerin rollerinin arttığına dikkati çeken Carter V. Findley, sürecin sonunda reaya kökenli ayanların bile haneler kurarak yüksek mevkiler elde ettiğini kaydeder. İncalcık'tan nakleden Carter V. Findley'e göre, valilikler iltizamla birleştirilip taşradaki büyük mütezimler valilik satın almaya başlayınca reaya kökenliler elitlerin elde ettiği bey ve paşa gibi en yüksek unvanlara ulaştılar. Ayrıca Tabakoğlu ve Khoury'i kaynak gösteren Carter V. Findley, 1695 yılında Malikâne sisteminin kurulmasına ve 1726 yılında kaleme alınan bir fermanla sancak beylerinin merkezden atanmasına son verildiğine ve bu vazifeleri ayanın ele geçirmesine dikkat çekmektedir. Böylece ayan taşrada devletin başlıca vekili/aracısı oldu (Findley, 2011: 102). Taşradaki dönüşüm sancakbeyliği ve daha alt kademeli unvanların ve devletin tahsilat yetkilerinin satılır hale gelmesiyle hızlandı. Bu süreçte, Tanzimat'a kadar ayan çoğu zaman mütegalibe ifadesiyle Osmanlı resmi yazınında yerini aldı. İnceleme konusu bağlamında Milli Aşireti yöneticileri ise Diyarbekir, Rakka/Urfa, Siverek, Mardin ve diğer sancaklarda paşa, sancakbeyi, voyvoda, alaybeyi gibi üst dereceli mansıplara mutasarrıf oldular.

Halil İncalcık, ayanlara ayrıntılarıyla değinmiştir. Buna göre, halk önceleri eşkiyalara, zorbalara ve kanun dışı vergi toplayan kimselere karşı yerli ve sözü dinlenen kimselere sığınmış ve zamanla da bunlara bağlanmıştı. Böylece, ayan ve eşraf denen bu elitler taşrada yetki sahibi oldular. Eskiden ahaliye ihtiyacı olan ürünleri yetiştirmesi için ya da vergi borcunu ödemek üzere kredi sağlayan bu kimselerin bazen de alacaklarını tefecilik ile yürüttüğü biliniyordu. İncalcık'a göre, halkın ödemesi gereken vergiler yükseldikçe bu zümreye duyulan ihtiyaç da artmıştı. Hele vergilerin dağılımında kadıların kurduğu komisyonlarda yer almaları onları taşrada devlet nazarında vazgeçilmez kılmıştı. Kadıların görev süreleri iki yıldan az tutulunca komisyondaki ve halk nazarındaki önemleri artmıştı. Ayrıca

¹⁰ 1636 yılında Kızılbaş Safevi sultanlarıyla savaşa tutuşan Erdelan Miri Ahmed Han, Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş ve bu amaçla hazırlanan orduda Kürt aşiretlerinden birlikler toplanmıştır. Ordunun başında serdar olarak Diyarbekir valisi Mehmed Paşa yer alırken katılan aşiretler arasında Milli, Şikaki, Besyan, Zilan, Pervari, Dünbüli, Karakeçili, İzoli gibi Ekrâd aşiretleri yer almıştı (BOA, A.DVNSMHH.d. 86-96, H. 18.04.1046/19 Eylül 1636).

savaş için merkezin talep ettiği sekban ve sarıca askerlerinin vergilerinin yani avarız arasındaki sekban akçesinin ayanlarca toplanması onları itibarlı kılan başka bir husustu. Taşraya dışarıdan gelen yerel ve merkezi devlet adamlarının masraflarını karşılamak üzere kadı liderliğindeki komisyon üyeliği ayanların prestijini ayrıca arttırmıştı (İnalçık, 2014: 334-335).

Vergilerin iltizama devredilmesi ayanın zenginliğini ve önemini arttırmıştı. İnalçık, merkezin maktu ve iltizam yöntemini değiştirmesiyle devletin para ihtiyacını karşılayan ayan ve eşrafın aynı şekilde etki ve yetkilerini de genişlettiğini kaydeder. Buna göre, eskiden kısa süreliğine devletin hazine gelirlerini tahsil işini almaktan ibaret olan iltizam, yeni durumda babadan oğula ve ömür boyu olacak şekilde malikâne olarak devredilmeye başlandı. Böylece çıplak mülkiyeti devlete ait olan topraklar ve büyük araziler ayanların kontrolüne girdi. İltizam sadece hasları yani merkezin alacaklarını içermiyor, bunun yanında taşradaki zemetleri ve timarları da kapsıyordu. Büyük mültezimler ellerindeki iltizamları daha küçük parçalara ayırarak taşrada küçük yerel mültezimlere yani ayanlara dağıttılar (İnalçık, 2014: 335).

Taşrada ayanları gerçek manada muktedir kılan gelişmelerden biri de valilik ve paşalık makamlarının eski usulden çıkarılarak devredilebilir kılınması yani talebe açılmasıdır. İnalçık'a göre, yeni dönemde merkez taşra lehine yetkilerini kaybetti. Vergi gelirini tahsil etmesi adına valilik makamını iltizama çevirdi. Her sene vali masraflarını kestikten sonra merkeze taahhüt ettiği bir miktarı ödemeyi vaad ederdi. Sonra döner bunu taşrada ayana iltizam ederdi ve böylece çok sayıda ayan, mütesellim veya voyvoda vekalet ettikleri vali yerine gerçek gücü ellerinde tutarlardı (İnalçık, 2014: 335).

İnceleme bölgesinde aşiretli sosyolojik yapı ahalinin bir aşirete mensubiyetini gerekli kılmaktaydı. Devletin zamanla yetkilerini taşralılar lehine terk etmesi taşrada ayanları ve eşrafı güçlendirirken aşiretli sosyal yapıya sahip bölgelerde aşiret rüesasının doğrudan devlet görevlilerinin yetkilerini devralmasıyla sonuçlandı. Dolayısıyla bu yapıdaki yerlerde ayan ve eşraflar ile aşiret liderlerinin devletlilerin yetkilerine ortak olmak için karşı karşıya geldiği sert ve çetin mücadeleler de sıklıkla görülmeye başlandı. Siverek, bu itibarla taşrada merkezin yetkilerini devralma yarışındaki güçlerin 18. yüzyıl boyunca kanlı çatışmalarını Millizadeler ve Fettahzadeler örneğinden takip etme imkânı sunmaktadır.

Temas ve Çatışma: Siverek'te Ayan ve Eşkıya (Siverek Ahalisi ve İskan'daki Milli Aşireti)

1692 yılında yürürlüğe koyulan konargöçer aşiretlerin Rakka'ya iskânı programından birçok aşiretin kaçmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Milli Aşireti de bu süreçte sık sık iskân bölgesini terk etmişti ve aşiret mensuplarının eski yerlerine (kadim yurtlarına) dönmek istemeleri belgelere yansımıştır. Nitekim Osmanlı arşivindeki ciddi sayıdaki belgede Millilerin sürekli iskân mahallerini terk ettikleri

anlaşılmaktadır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. İlk olarak güneyden gelen saldırılar zikredilmelidir. M. Rezan Ekinci, mezkûr olguya değinmiş ve güneyden gelen Urban aşiretlerinin Haleb, Yeni İl ve Bozulus Türkmenleri'ni dağıtıp Anadolu'ya göç etmelerine sebep olduklarını kaydetmiştir (Ekinci, 2017: 9).¹¹ Milliler de benzer şekilde güneyde Urban saldırılarından bezip eski yurtlarına dönmek istiyorlardı. Cengiz Orhonlu'nun da üzerinde durduğu bir husus olarak besin kaynaklarının yetersizliği başka bir etmendi. Nihayet Milli konargöçer ekonomisinin bağımlı olduğu küçükbaş hayvanlar için yeterli kaynakların bu bölgeden karşılanamaması ilave bir nedendi.

Milli Aşireti'ne mensup bazı grupların 18. yüzyılın hemen başında Rakka iskânı sürecinde sık sık yerlerini terkederek bazen Malatya, bazen Dersim ve çoğu zaman da Erzurum-Van taraflarındaki yaylaklara çıktıkları dikkat çekmektedir.¹² Buna dair 1729 tarihli bir belgede aşiretin Rakka iskânına döndürülmesi için gösterilen çaba önemlidir. Nitekim bu sırada Millileri Rakka iskânına geri göndermek için üzerlerine bir ordu sevk edilmiş ve bu orduya Siverek Sancağı'ndan da asker istenmişti.

"1729 Tenkili" denebilecek bu seferberliğin Siverek ve çevresinin idaresinde bitmeyecek tartışmaları da beraberinde getirmiş olması muhtemeldir. Belki de Siverek sancağından gönderilen bu askerler ile yaşananlar sonraki süreçte Milli rüesası ile Fettahzadeler ve müttefikleri olan bazı Siverek ahali arasında zaten süregelen çekişmelerin daha da şiddetlenmesine ve bitmek bilmeyen mukateleleri içeren uzun erimli bir husumete yol açmıştı.

6 Mayıs 1729 tarihli Mühimme belgesinden, Millilerden bazılarının Rakka'daki iskân bölgelerini terkederek kuzeye yönelindikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, Milliler kuzey doğudaki Erzurum tarafına doğru yola çıkmışlardı ve bu seyrüsefer sırasında merkeze hayli şikâyetler gitmişti. Özellikle yerel idarecilerin arzları ve ahalinin mahzarları sebebiyle, devlet erkânı bu şikâyetlerin önünü almaya çalışmış ve iskân bölgelerini terk edenlerin eski yerlerine döndürülmesini Diyarbekir mütesellimine emretmişti. Eyaletteki ilgili diğer birimlerden ise bu işi yapacak orduya asker temin etmeleri istenmişti. Bu orduya ise Rakka valisi vezir Ahmed Paşa serasker olarak tayin edilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla bu işte Cizre hakiminden masraflarıyla birlikte 500 nefer piyade ve 500 nefer süvari, Çermik sancağı beyinden zahireleriyle 200 nefer süvari, Siverek voyvodasından zahiresiyle beraber 1000 nefer piyade, Atak sancak beyinden zahireleriyle beraber 200 nefer süvari, Mardin voyvodasından zahireleriyle beraber 300 piyade ve 200 süvari, Tayy Urbanı şeyhinden ve Urbandan zahireleriyle birlikte 500 nefer piyade ve 500 nefer süvari, Kilis voyvodasından zahireleriyle birlikte 500 nefer piyade ve 500 süvari kizireler göndermesi istenmişti. Diyarbekir

11 Ekinci bu konuya şu çalışmasında da değinmiştir; M. R. Ekinci, 2021: 143-168. Aşiretlerin yaylak ve kışlaklarını terk etmesi sık sık kargaşaya sebep olan bir olguydu. Aşiretlerin mev'alarına, yurtlarına avdet ettirilmesi hususunu yurtluk ocaklık idare tarzı ile ilişkilendiren Ekinci'nin şu çalışmasına da bakılabilir; M. R. Ekinci, 2022-b: 143-186.

12 Güzergâh Ergani üzerinden sola doğru Malatya, Maraş ve batısından Isparta'ya değin, kuzeyde Dersim-Erzincan-Erzurum-Kars-Çıldır'a, sağa doğru ise Bingöl-Muş-Bitlis-Van-Urmiye taraflarınadır.

müteselliminin de 300 piyade ve 200 süvariyle Rakka Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın maiyetine girmesi emredilmişti. Böylece Milli Aşireti aleyhine toparlanan bu orduda Ahmed Paşa'nın güçleri hariç olmak üzere 5600 süvari ve piyade yer almıştı (BOA, A.DVNSMHH.d., 135-911, 10.07.1141/6 Mayıs 1729).

1729 yılında Milli Aşireti mensuplarının Rakka'ya ordu zoruyla tenkili harekâtından sonra, 1743 yılında aşiretin Siverek çevresinde meskûn bazı mensupları Siverek voyvodası ve müttefikleriyle kanlı çarpışmalar yaşamıştı. Karşılıklı bu kıyım ve yağma saldırılarının İstanbul'da akisleri olmuştu. Rakka iskânına gönderilen Milli Aşireti kabilelerinden farklı olarak bu defa konu edilenler Hoşin/Oşun Nahiyesinde havass-ı hümayuna ait olan karyelerde sakin Milli taifesi ve bunların temsilcisi konumunda olan Millizade Ahmed Ağa'ydı. Anılan Millizade Ahmed Ağa bu tarihlerde timar mutasarrıfı bir kimseydi ve bu haliyle askeri sınıfa mensuptu. Nitekim ilgili belgede onun 700 kuruş bedel ile Yusuf bin Ali adlı birinden kasr-ı yed şartıyla aldığı belge Bağdat valisinin huzurunda tasdik edilmiş ve kendisine verilmiştir (DAD 1; 30-2, evail-i Rebiülevvel 1156. Gümüş, 2018: 111). Bu itibarla Millizade Ahmed Ağa'nın Hoşin/Oşun Nahiyesi'nde bulunan köylerde sakin Milli mensuplarının beyi olduğu düşünülmektedir.

1743 Millili Sarayı Sakinleri ve Fettahzade Çatışmaları

Fettahzade Mehmed'in¹³ Milli mensuplarına yönelik ilk teması ya da saldırısı Ocak 1743'te kaynaklardaki yerini almıştır. Hoşin/Oşun Nahiyesi'ndeki Millili Sarayı köyündeki Milli ahali, mezkûr belge ile bunların konargöçer Millilerden farklı bir sosyal tabana sahip olduğu anlaşılmaktadır,¹⁴ temsilcileri aracılığıyla İstanbul'a şikâyetle bulunmuşlardı. Anlaşıldığı kadarıyla ahali (Hoşin/Oşun Nahiyesi ve Milli Sarayı ile bağlı kurra ahali) divana giderek her sene mutad üzere vermeleri gereken vergileri öderken Siverek'ten "*a'yan ve mütegallibeden Mehmed Ağa adlı cebabire*"nin kendilerine gelerek keyfi vergi talep ettiğini beyan etmişlerdi. Fettahzade Mehmed buna gerekçe olarak ise kazaya gelen vezirlerin masraflarını göstermişti. Ahali bu suretle cari tekalifin 2-3 katından fazla vergi ödemekle hayatın dayanılmaz bir hal aldığını şikâyet etmişti (DAD 1;17-1, evail-i Zilkade 1155. Ercan Gümüş, 2018: 114). Bu belgeden hareketle Hoşin/Oşun Millileriyle Fettahzadeler arasındaki ilk çekişmenin haksız vergi tahsili ve buna yapılan itirazdan kaynaklandığı sonucuna varılabilir.

¹³ İlgili çalışmamızda "Fettahzade Mehmed" benzer çalışmalarda kimilerinin de sehven yaptığı şekilde "Katadezade Mehmed" olarak okunmuştu (Gümüş, 2018: 114).

¹⁴ Kürt aşiretlerinin hem yerleşik hem de konargöçer yaşadığı daha erken tarihli kaynaklarda da görülmektedir. 1518 tarihli tahrir defterinde bu olguyu fark eden M. İlhan konuya dair şunları not etmiştir: "En büyük kabilevi grubu oluşturan Kürd aşiretlerin hem yerleşik hem de göçebe hayat yaşayanları vardı: 947/1540 tarihli tahrir defteri üzerinde yapılacak çalışma kabilevi yerleşmelerin ne kadar uzun ömürlü oldukları sorununu bir çözüme kavuşturabilir. 924/1518 tarihli tapu tahrir defterinde on kabile kayda alınmıştır, bunlardan altısı yerleşik dördü göçebe idi. Birinci gruba giren Basiyan cema'atının altı köyünden maada göçebe olarak kaydedilen iki gruba vardı" (İlhan, 2000: 97). Kürdlerin genel olarak yerleşik (goran/aşiresiz) ve konar göçer (aşiretli/soylu) olarak tasnifi konusunda ayrıca şu iki kaynağa da müracaat edilmelidir; M. M. Bayezidi, 2012: 118-119. Açar, 2022: 52.

Yukarıdaki şikâyetten neredeyse bir yıl sonra Milli Saray sakini Millizade Ahmed Bey, İstanbul'a gitmişti. Divan'a 14 Ocak 1744'te verdiği şikâyetinde kendisi için "zide kadruhu" şeklindeki askeri sınıf mensupları için kullanılan övgü ifadesine yer verilmişti. Ahmed Bey, Siverek sakini Fettahzade Mehmed Ağa, Der/e/vanlı/Divanlı(?) Hacı Mehmed Bölükbaşı ve Badıllı Mustafa Ağa adlı kişilerin ittifakla kendilerine düşmanlık yaptığını, yanlarına aldıkları 30 asker ve akrabalarından müteşekkil kimselerle köylerini bastıklarını, ahalinin bu baskın sebebiyle firar ettiğini, kardeşinin evini basıp yağmaladıklarını ve 12 at, 4 katır ve buğday ile arparlarını gasb ettiklerini, karye ahalisinden de 4 masumu katlettiklerini belirtmişti. Ahmed Bey, zikredilen zararların tazminini ve suçluların cezalandırılmasını istemişti (DAD 1; 45-2, evahir-i Zilkade 1156. Gümüş, 2018: 114-115). Merkez ise Diyarbekir valisi Ali Paşa'dan, Amid kadısından, Ruha ve Rakka mütesellimlerinden sorunun çözümüne yardımcı olmalarını emretmişti.

Ocak 1744'teki yazışmadan 4 ay sonra kaleme alınmış bir hükümden meselenin çözümlenmediği anlaşılmaktadır. Ancak bu sefer Diyarbekir valisi değişmişti ve yeni vali vezir Hüseyin Paşa'ydı. Öncekinden farklı olarak mağduriyetlerin arasına 6 yaralı, bir maktul, ki Millizade Ahmed beyin kardeşiydi, eklenmişti. Ayrıca önceki belgede zikredilen zorbalara Abdulfettahzade Mehmed Ağa'nın oğlu Ömer Ağa ve kâtibi Molla Ömer de dahil edilmişti (DAD 1; 51-3, evasıt-ı Receb 1157. Gümüş, 2018: 115). Belirtilmelidir ki Millizade Ahmed Bey bu belgede de öncekine benzer şekilde muteber biriydi ve övgü ifadesiyle anılmıştı.

Taşradaki hane çekişmeleri esnasında tarafların makbul ve madun sayılması sıklıkla tekrar edilen bir olgu olmuştur.¹⁵ Bu çatışma örneğinde merkez nezdinde hızla ötekileştirilen tanımlamalara dikkat etmekte fayda vardır ve çalışma buna dair örnekler barındırır. Söz konusu aralıktaki bu çatışmalarda mağduriyet sırası şimdi de Fettahzadelere geçmiştir ve şikâyetçi konumdaki Siverek voyvodası Fettahzade Mehmed Ağa bu sefer "zide kadruhu" sıfatıyla anılmışken davacı olduğu Millizade Ahmed Bey, oğlu ve aynı aşiretten Abdüş davalıdır. Daha önceki belgelerde Fettahzade Mehmed'in "mütegallibe" ve "cebabire" şeklinde anılmış olması unutulmamalıdır. Belgede Ahmed Bey ve oğlu gıyabında bir aşağılama ifadesi kullanılmamışsa da "Milli eşkıyasından Abdüş" ifadesi ve 20.000 kuruş zarar ve dolayısıyla mağduriyet bildiren voyvoda Fettahzade Mehmed'in "gadr ve taaddi"ye uğradığını beyan etmesi davalları mahkûm ettirmeye yönelik taleplerdir. 16 Kasım 1744 tarihli belgede Fettahzade Mehmed Ağa, yanında havass-ı hümayun köylerinden Tüccarönü ve Kovanlu köyü ahalisinin şikâyetiyle gelerek yine havass-ı hümayun köyü olan Siverek kazasındaki Bay Oğlan(?) köyü sakini Millizade Ahmed Bey, oğulları ve maiyetinin (Milli eşkıyası Abdüş ve adamlarıyla) köylerine saldırdığını, buğday ve arparlarını yağmaladığını ve 3 adamını katlettiklerini şikâyet etmişti (DAD 1; 58-3, evail-i Şevval 1157. Gümüş, 2018: 118).

15 Örnek bir çalışma için M. R. Ekinci, 2021: 143-168'e bakılabilir.

Ele alınan şu 1743-1744 tarihli birkaç belgeden Hoşin/Oşun Nahiyesi'nde meskûn Milli Ekrâdı ile Siverekli Fettahzadeler arasında maktullerin de bulunduğu maddî ve manevî yıkımları içeren düşmanlığın herhangi bir sonuca bağlanmadığı anlaşılmaktadır. Oysa merkez arşivine yansımış 7 yıl sonraya ait belgeler Siverek kazasını da sarsacak yıkım ve çatışmaların yaklaşmakta olduğunu göstermektedir. Merkezde çeşitli dairelerde kaleme alınmış belgelerde bu sefer Fettahzadeler ile vuruşan Rakka iskânındaki Milli Aşireti reisleridir.

1751 Çatışmaları: Rakka İskânındaki Milli Aşireti ve Fettahzadeler

1751 yılında aşiret mensuplarının “Ekrâddan Milli-yi Kebir Aşireti” iskânbaşısı Bişşar/Beşşar (kimileri “Yesar”,¹⁶ arşiv uzmanları ise “Yaşar” şeklinde okumuştur) idaresinde Siverek kazasına gelerek ahaliye ve miriye zarar verdiği anlaşılmaktadır. Buna dair belgede miriye ve ahaliye verilen zararın defedilmesi hususunda Diyarbekir valisi vezir Çeteci Abdullah Paşa'ya hitap edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Milli Ekrâdı İskanbaşısı Bişşar, kardeşi Mahmud ve maiyetindekiler Siverek kazası ahalisine 6.000 kuruştan fazla maddî zarar vermişlerdi. Ancak, daha büyük zayıat pirinç üretiminin sağlandığı “*havvas-ı çeltük karyelerinden*” 26 köye verilmişti. Bu köy ahaliyelerinin eşya ve mallarını gasb etmişler, evlerini yakmışlar, 320.000 kuruştan fazla hasara sebep olmuşlar ve 22 kişiyi öldürmüşlerdi. Bu saldırılardan sonra zikredilen aşiret mensupları başka yıkımlara da yol açmıştı. Milli-i Kebir Aşireti'nin bu işlerde yalnız olmadığı yanlarında Ben-i Kays Urbanını da kattıkları ve Ruha'ya bağlı Colab¹⁷ Nahiyesi'ne de girdikleri anlaşılmaktadır. Buna göre, Colab Nahiyesi'ndeki Döğerli Aşireti'ne de saldırmışlar, burada 150 kişiyi katledip 888,5 kese¹⁸ akçe değerinde hayvanları gasb etmişler ayrıca 40-50 değirmeni yakmışlardı. Bu bilgiler ise Ruha, Behesni/Besni ve Siverek kadınlarının arzlarıyla merkeze bildirilmişti (BOA, AE.SMHD.I., 78-5200, 30.02.1164/28 Ocak 1751).

Padişah adına yetkililer, bu şikâyetlerin çözümünü Diyarbekir valisi Çeteci Abdullah Paşa'ya emrederek yardımına Bağdat, Rakka valileri ve Mardin voyvodasını da memur kılmakta görmüştü. Anılan hasarın aşiret malından tahsil edilmesinin emredildiği bu yazıda Rakka ve çevresindeki Türkmen taifesiyle Milli Aşireti'nin de herhangi bir sürtüşmeye girmemelerinin sağlanması istenmekteydi. Anlaşıldığı kadarıyla bu sıralarda Siverek ve Mardin çevresinde aktif olan Milli-yi Kebir Aşireti'nin Rakka Valisi Vezir Muhammed Ragıb Paşa'nın¹⁹ da yardımıyla

16 Ekinci-Polat, 2022: 98. Ekinci, 2021: 143-168.

17 Belgede bu isim Cim, Lamelif ve Be harfleriyle terkip edilmiştir.

18 Farsça “kîse” kelimesinden gelen kesenin yerine zaman zaman “torba” ve “surre” ifadeleri de kullanılmıştır. Maliye kayıtlarında bir kese ile anlatılmak istenen standart bir meblağ idi. 1663 yılında bir kese 40.000 ve 50.000 akçeye denk gelirdi. Osmanlı'da gümüş ve altın kesenin değeri birbirinden farklıydı. Kullanılan para cinsine göre “kîse-i kâmil, nakdiye çil kese, filori kese, kîse-i hasene, kîse-i Rumî, kîse-i Mîsîrî, kîse-i mangır/divânî/kaime” kaydedilirdi. Ancak tüm bunlardan bağımsız olarak sıklıkla “kese akçe” olarak kullanılmıştır. 1668 yılından sonra kîse-i Divani ve kîse-i Rûmî kullanımları yaygınlaştı. Divani akçe kaynaklı bu kullanımla kastedilen 50.000 adedi içeren keseydi (Çakır, 2019: 42-43).

19 Muhammed Ragıb Paşa, 5 yıl sonraki çatışmalar da da anılmıştı. Nitekim ileriki sayfalarda görüleceği üzere Fettahzade Mehmed'in voyvodalığını sonlandıran ve taraftarlarıyla Diyarbekir'e sürülmesini sağlayan Seyyid Abdullah Paşa, bu işlemler esnasında dayanak olarak Muhammed Ragıb Paşa'nın tahkikatını göstermişti.

masrafları Mardin voyvodasınınca karşılanmak üzere güneye doğru sürülmesi emredilmişti. Harekatta görevlendirilenlere başbuğ olarak Diyarbekir valisi amir kılınmıştı. Musul vali kethüdası, Mardin voyvodası, Bağdat valisi ve Rakka valisinin de kapıkullarıyla iştirak etmeleri emredilmişti. Buna göre, Başbuğ Çeteci Abdullah Paşa önünde sürüp götürdüğü aşiret ve rüesasını Rakka hududunda Rakka valisine teslim edecek ve bu surette geri dönecekti. Bu yazışmada Çeteci Abdullah Paşa'ya seferde yalnız olmadığı bildirilmiş, aynı metnin diğer nüshalarının da vazifeye memur kılınmış Rakka, Bağdat, Musul ve Mardin idarecilerine gönderildiği bildirilmişti.

29 Safer 1165/17 Ocak 1752 tarihli iki maliye belgesinde, bu konuya dair bazı bilgiler mahfuzdur. Maliye belgelerinin ilki fermanıdır ve ikincisi ise bir buyuruldudur.²⁰ Buna göre, 1163/1750 yılında Keleş Abdi oğlu Bişşar, Mahmud ve adamları Siverek ahalisinin mal ve eşyasını yağmalamıştı. Sultanın ifadesiyle bu kişiler “*sadr olan emr-i şerifime adem-i itaat ile çöl canibine firar*” etmişlerdi. Bu sebeple Diyarbekir valisi Abdula Paşa'ya olaylara karışan kişilerin ağnamlarına (küçükbaş hayvanlarına) el koyması ve Siverek voyvodası ile ahalisinin zararlarının tazmin edilmesi emredilmişti. 1163/1750 yılında dergâh-ı mualla kapıcıbaşlarından İbrahim bu işe mübaşir tayin edilmiş, el konulmuş hayvanları Diyarbekir eyaleti kazalarında satmış ve parasını Hazine-i Amire'ye teslim etmişti. Satılan hayvanların yekûnu 18.361 esedi kuruştı ve her bir esedi kuruşun değeri aynı belgede zikredildiğine göre, 125 akçeye denk gelmekteydi. 15 Mart 1751 tarihinde bu para İstanbul gümrük emini İshak'ın çukadarlarından Hasan adlı kişi tarafından hazineye irad ve masraf olarak kaydedilmişti. Bu para Diyarbekir'de satılan hayvanların değerinden havale (*Diyarbekir'de furuht olunacak adet-i ağnam bahasından havale*) notuyla 10 Safer 1164/8 Ocak 1751 tarihli fermanla kaydedilmiştir. İkinci belge olan buyurulduda ise teslim alınan paranın 743 esedi kuruşunun tahrir masrafı ve geri kalan 17.643 esedi kuruşunun ise hazineye yazıldığı kayıtlıdır (BOA, C.ML., 509-20727, 29 Safer 1165/17 Ocak 1752).

Yukarıda ele alınan belgeden de anlaşılacağı üzere, Siverek ahalisinin 1751 yılındaki zararları neredeyse aynı yıl içinde tahsil edilip teslim olunmuşken, masrafların Milli liderlerinin mallarından karşılandığı anlaşılmaktadır. Öte yandan bu olayların zikredildiği fermanla geçen 26 çeltik ekimi yapılan köy (22 maktul ve 320.000 kuruş maddi zararları) ile Döğlerli Aşireti'nin (150 maktul, 888,5 kese akçe zarar ve yakılmış 40-50 değirmen) maruz kaldığı zararın tazmini malum değildir.

1754 yılında Milli aşiret mensuplarının Siverek çevresindeki tagallübü dayanılmaz boyutlara varmış olmalıdır ki çaresiz kalan Diyarbekir valisi merkezden yardım çağrısında bulunmuştur. Arşivde 10 Aralık 1754 tarihiyle yer edinen dosyada üç belge yer alır. Bunların ilki bir mahzar olup kayda alınarak buyurulduya dönüşmüştür. İkinci belge siyakat yazısı ile kaleme alınmış iki satırlık

²⁰ Buyruldu, devlet erkânın emir ve arzları arasında yer alan bir belge türüdür. Buyurmak mastarından türeyen bu kavram Osmanlı diplomatiğinde sadrazam, vezir, defterdar, kazasker, kaptanpaşa ve beylerbeyi gibi yüksek rütbeli vazifelilerin daha alt mevkilerde bulunanlara gönderdikleri emirler için kullanılmıştı (Kütükoğlu, 1994: 197).

bir yazıdır. Üçüncü belge ise davalıların hak ettikleri cezaya çarptırılmasını ve sürgün yerleri olan Rakka'ya döndürülmelerini Rakka, Diyarbekir valileri ve Mardin voyvodasına emreden bir belgedir. Dosya değerlendirildiğinde ana hatlarıyla şu bilgilere ulaşılmaktadır: Diyarbekir valisi Vezir İbrahim Paşa'nın çözmekte çaresiz kaldığı bir durum olmak üzere merkezden yardım istediği tahrir, divana gitmiş ve buradan mahalli idarecilere çeşitli vazifeler yükleyen bir buyrulduya dönüşmüştür. Anlaşıldığı kadarıyla Rakka iskânı devam eden Milli Aşireti ve iskânbaşı olan Mahmud, Yezidi taifesinden Şarkiyânlı oymağı ve 'Âvdân Arap kabilesini birleştirerek yanına almış ve daha önce uymayı taahhüt ettiği nezri bozmuş ve verdiği sözleri tutmayarak 9 ay boyunca Siverek topraklarına yerleşmiş ve neredeyse her köyden üçer-beşer yüz kuruş toplamış ve ayrıca ahalinin topladığı mahsulatı zabt etmişti (BOA, C. ZB., 30-1482, H. 24.02.1168/M. 10.12.1754).

Belirtilen şikâyete ek olarak bu kimseler 30 gün boyunca Siverek kazasında haslara ve timara giren çok sayıdaki köyün reayasına büyük zarar vermişlerdir. Bu cümleden olarak burada 56 kişiyi katletmişlerdi, 44 kişi kaybolmuştu, ki bazıları kadın olan bu kimseler Fırat Nehri'ne atılmıştı. Kadınlara karşı takınılan bu tutum tarafların arasındaki düşmanlığın boyutları hakkında fikir vermektedir. Kadınların nehre atılması bir yerde soyun üremesine engel olmayı hedefleyen bir nefretin yansımasıdır. Ayrıca 15 köyün eşya, emval, küçük ve büyükbaş hayvanları ile mahsulatı bütünüyle talan edilmişti. Yazının sahibi Diyarbekir valisi İbrahim Paşa bu durumu inceletmiş ve bir çaresizlik beyanı olarak anılan kötülüklerin son bulması ve Milli Aşireti mensuplarının iskân mahalline döndürülmesi işini takip etmek üzere vezir rütbeli bir görevlinin gönderilmesini talep etmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla paşanın görevlendirdiği Diyarbekir naibi memleketin harab olduğuna ve kazanın imar edilebilmesi için Millilerin iskân mahalline dönmesiyle aşiretin sebep olduğu “şerr ve mazarratın” ortadan kalkacağına dikkat çekmiştir.

Son olarak sorunun çözümü için istenen şey nefir-i âm²¹ ilanıydı. Nefir-i âm talebi yerel idare açısından Milliler karşısında hissedilen çaresizliği gösterirken devlet merkezi nezdinde ise bu sorunu çözecek askeri güce bu tarih aralığında orduların başka seferlerde bulunması dolayısıyla sahip bulunulmadığına işaret etmektedir.²² Söz konusu tahrir Siverek ahalesinin talebini içeren bir adet arz ve mahzarla divana gönderilmişti. Divandan çıkan ve buyrulduya dönüşen belgenin son halinde Diyarbekir, Musul ve Rakka valisi ile Mardin voyvodasına hızla tedbir almaları emredilmişti.

²¹ TDV İslam Ansiklopedisi'nde bu kavram, genel seferberlik anlamına gelen ve halkın topyekün katıldığı savaş hali olarak tanımlanmıştır. Ayrıntıları için “Savaş” maddesine yönlendiren ilgili sayfanın adresi için bkz: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nefir-i-am>, 21 Nisan 2022 tarihinde ulaşıldı. Ayrıca Osmanlı Dönemi savaş hususunda bkz. Agoston, 2009: 196-200.

²² Cengiz Orhonlu, iskân siyasetini doğuran amillere değinirken bu uygulamanın da taşrayı ifsad eden hususlar arasında olduğunu kaydeder. Ona göre, bu genel seferberlik hali ahaliye aynı ve nakdi külfetler getirirken taşradaki yerel ve merkez idarecilerinin itibarını da sarsmaktaydı (Orhonlu, 1987: 4).

1755 yılının Aralık ayında kaleme alınmış bir belgeden Milli Aşireti'nin son 5 yıldan beri Siverek'e kurduğu tahakkümünün devam ettiği anlaşılmaktadır. 14 Aralık 1755 tarihinde divandan çıkan bu ferman doğrudan Diyarbekir beylerbeyi İbrahim Paşa'ya hitaben kaleme alınmış bir hükümdür. Hükümün içeriğinden Rakka iskânı Ekrâdından Milli Aşireti iskânbaşı olan Mahmud'un Şarkiyânlı oymağıyla 'Âdvan urbanını yanına alarak şekavete yol açtıkları, beş seneden beri her sene Siverek kazası köyleri üzerine "nüzul-ı zahire" salıp reayalarının hayvanlarına ve zahirelerine el koydukları, ayrıca her köyden üçer beşer yüzer kuruş akçeleri zorla alarak ahalisinden çok kişiyi "bigayr-i hakk katl eylemek" suçunu işledikleri ileri sürülmüştür. Buna göre, 1168 senesi Zilkade başında (Ağustos 1755) "şaki-yi merkum" otuz gün Siverek kazasını muhasara etmiş ve 15 köyün sürülerine el koymuştu. Ayrıca bu köylerdeki evleri ve köylünün harmanlarını yakmıştı. 50 kişiyi katl etmişler, kadınlardan 40'ını Fırat nehrine atmışlardı. Durumu keşfetmek üzere Diyarbekir mahkemesinden Mevlâna Mehmed ve Siverek mahkemesi baş kâtibi Mevlâna Hüseyin görevlendirilmişti. Anılan heyet suçlamaların doğruluğunu tespit ederek asayiş bozan aşiret mensuplarının iskân mahalline döndürülmesini ve zararın tazmini içeren taleplerini kayıt altına almış ve sonra Siverek kazası ahalisinin arz ve mahzarı İstanbul'a gönderilmişti. İstanbul ise 1164/1751 yılında divana ulaşan bu yazılara istinaden Fırka-i Milliyan ve lideri olan Mahmud'un kardeşi Bişşar Paşa ile Rakka iskânına döndürülmesini emretmişti. Emrin içeriğinde iskâna riayet etmeleri, Rakka valisine itaat etmeleri ve bir ferde dahi hasar vermeden ahalinin malını gasb etmemeleri şartlarını içeren 100.000 kuruşluk bir nezre bağlanmalarına yer verilmişti. Bunlara bağlı olduklarına dair bir hüccet-i şer'iyeyi de muhataplara imzalatan idare, söz konusu şartları içeren belgeyi İstanbul'daki baş muhasebe defterlerinde kayıt altına aldırılmıştı. Diyarbekir valisine ferman ile isdar edilen hususların (yürürlüğe konulan kanunun) şimdi incelenmesi buyurulmuştu (BOA, AE. SOSM.III, 6-350, H.10.03.1169/14 Aralık 1755).

Yukarıda ayrıntıları verilen belgede Milli rüesasında Bişşar Paşa'nın konumu dikkat çekicidir. Milli Aşireti rüesa ailesinden olan yani Keleş Abdi hanesine mensup olan Bişşar'ın unvanı onun devlet nezdinde muteber bir kimse olduğunu göstermektedir. Öte taraftan kardeşi Mahmud ise, bu tartışmalardaki konumuyla özellikle birazdan işleneceği üzere, Siverek yöneticileriyle sürekli çekişmede olmasıyla ön plana çıkmaktadır.

Çekişmenin Taraftarı Liderler: Millizade Mahmud ve Fettahzade Mehmed Mücadelesi

Fettahzadeleri temsil eden lider olarak karşımıza Mehmed Ağa ismi sıklıkla çıkmaktadır. Karşı tarafta ise Milli Aşireti'nin Keleş Abdi Ağazade Mahmud etrafında toplandığı anlaşılmaktadır. Nitekim aşağıda ayrıntılarına da yer verileceği üzere, Fettahzade Mehmed Ağa'nın Milli Aşireti mensuplarına ve hatta Rakka sakinlerine yaşattıkları daha sonra azline sebep olmuştur. Ancak bunlar olurken Mehmed Ağa'nın İstanbul'da sırtını kollayacak bir çevre oluşturması, bu

çatışmalarda kendisini haklı göstermek üzere terkip ettirdiği arz ve mahzarlar ve daha sonra bu eylemelerinden mahkûm edilmesi şayan-ı dikkattir.

Yukarıda ayrıntılarına yer verdiğimiz saldırıların yaşanması geçmişe dayanan düşmanlıklar sebebiyle olmalıydı nitekim belgelerde bu eski düşmanlık sık sık hatırlatılmıştır. Fettahzade Mehmed Ağa'nın Milli mensuplarına beslediği şahsi nefretinin ve düşmanlığının Milli Aşireti'ne dair saldırılarda başlıca neden olduğu kayıtlara yansımıştır. 1756 yılının şubat ayında Rakka valisinin merkeze gönderdiği bir raporda (kaimede) Milli Mahmud ve Fettahzade Mehmed'in düşmanlıkları tafsilatıyla ele alınmıştır. Bu düşmanlığa çözüm aranırken Rakka Valisi Seyyid Abdullah Paşa, Fettahzade Mehmed'in düşmanlığı ısrarla sürdürdüğünü ancak Milli Mahmud'un "*kendi halinde*" barışa taraf olduğunu kaydetmiştir. Buna göre, Rakka iskânında olan Milli Aşireti iskânbaşı Mahmud ile Siverek voyvodası olan Mehmed Ağa aralarında eskiye dayanan bir düşmanlık vardı ve taraflar fırsat buldukça birbirlerine saldırmaktaydı. Metni kaleme alan Seyyid Abdullah Paşa, buraya tayin olunduğundan beri Milli Mahmud'un kendi halinde olduğunu gördüğünü ve fakat Voyvoda Fettahzade Mehmed'in bozguncu bir karaktere sahip olup kendisine yapılan tüm uyarılara rağmen bu emirlere kulak asmadığını beyan etmişti. Öyle ki kendisinden önce durumu tahkik etmek üzere görevlendirilmiş Rakka Valisi Ragıb Muhammed Paşa anılan voyvoda Fettahzade Mehmed'i kaç defa uyarıya da Fettahzade Mehmed hiçbir şekilde uyarılara kulak asmamıştı. Mevcut Vali Fettahzade Mehmed hakkında kanaatini de belirtmekten geri durmamıştır. Buna göre o, uzlaşmazlığı, inatçılığı ve keyfi idaresiyle etrafındakileri canından bezdirmişti. Keyfi uygulamalar icra etmesi bir yana o, merkezi idareyi de kendi tarafına celbetmek üzere arzusu ve isteği doğrultusunda çevresinden arz ve mahzarlar toplamış ve İstanbul'da bunları kullanmıştır. Öte taraftan, önceki yıllarda sabık Rakka Valisi Vezir Ragıp Muhammed Paşa'nın da tespiti üzere, Milli Aşireti'ne nefreti tükenmeyen ve tüm uyarılara rağmen saldırılarından vazgeçmeyen Voyvoda Mehmed, Milli Aşireti hanelerine saldırmış, bu baskınlarda Hacı Mustafa adında bir beyzade ile iki oğlunu ve aşiret halkından beş kişiyi de katletmişti. Ayrıca otuz kırktan fazla oymağın tüm malını ve hayvanlarını yağmalamıştı. Mezkûr Ragıp Muhammed Paşa'nın durumu saraya bildirmesi üzerine Fettahzade Mehmed'in "*tedibi*" amacıyla Siverek mukataası elinden alınmış ve bu hakkın devri Ragıp Muhammed Paşa'nın takdirine bırakılmıştı. Belgede bu durumun ahalinin üzerindeki baskıyı kaldırdığı ve bir süre "*ibadullahın rahat ve asude*" kaldığı kaydedilmiştir (BOA, C.DH.270-13466, 15.05.1169/16 Şubat 1756).

Siverek mukataasından kimilerinin ricası ve bazı şefaathanelerin devreye girmesiyle bir süre sonra Fettahzade Mehmed mukataanın başına "*kimseyi rencide etmemek şartıyla*" döndürülmüştür. Lakin Fettahzade Mehmed bu ikinci dönüşünde "*fesad*²³ ve *taaddi*"²⁴sini eskisinin de üzerine çıkarmış, Milli iskânbaşı

²³ Bir şeyin başlarda düzgün ve yararlı iken sonradan işlevi kaybederek bozulması anlamına gelen bir kavramdır (Apaydın, 1995: 417-421).

Mahmud'un amca oğlu olan Mehmed'i ve Milli Aşireti'nden ve Siverek ahalisinden çok kişiyi katletmiş, ayrıca çobanlık ve çiftçilik yapan çok sayıda kimseyi sebepsiz yere kını ve nefreti uğruna idam etmiştir. Yaptıklarıyla yetinmeyen voyvoda Fettahzade Mehmed, Rakka eyaleti sınırlarına da girmiş ve burada 20.000'den fazla koyun ve davarın yer aldığı sürüleri yağmalamıştı. İşte bu sırada iltizam hakkının yarısı kendisinde olan mukataanın kendinden sonra 1169/1756 yılı için varisi Mustafa'ya devrini talep etmişti ve bu durumu da Sultana arz eden ve metinde bunun aleyhinde olduğunu açıkça belirten Rakka valisi Seyyid Abdullah Paşa yeni atama için merkezin onayını sormuştur. Anlaşıldığı kadarıyla Siverek mukataasının diğer yarı hissesi Haleb'de meskûn Receb Paşazade Ahmed Bey üzerine kayıtlıydı.

Rakka Valisi Seyyid Abdullah Paşa'nın Milli Aşiretine Desteği ve “Rakka'nın Kilidi” Metaforu

Şubat 1756 tarihli belgenin ikinci sayfası bambaşka bilgiler sunmaktadır. Öncelikle metin Milli Aşireti'nin Osmanlı idaresi için önemini de gözler önüne sermektedir.

Rakka valisi vezir Seyyid Abdullah Paşa'nın kaleminden çıkan bu belgede aşiretin gözetilmesi önemlidir. Seyyid Abdullah Paşa'ya göre, Milli Aşireti gerçekte bütünüyle boyun eğmiş bir aşiret olmasa da kendisinin vazifede bulunduğu bu dönemde aşiret mensuplarının kimseye bir kötülüğü dokunmamıştır. Milli Aşireti Rakka eyaletinin en büyük aşireti olmakla ayrıca Mardin çevresindeki “*haşeratın*” ve çöl tarafında gezinen Arab eşkıyalarının ve huduttaki isyan halindeki grupların önünde “*pişgah*”tır. Eyaletin bu derece önemli bir varlığı/gücü olan aşirete mezkûr voyvodanın taarruzları eyaleti harap hale getirmenin ötesinde Milli Aşireti'nin iskân sahalarını terk etmelerine ve ulaşılması imkânsız yerlere göçmelerine sebep olacaktır. Ayrıca diğer küçük aşiretler de çaresiz kaldıkları için Milli Aşireti bünyesinde bölgelerini terk edeceklerdir. Rakka eyaletinin harap olmasına yol açacak bu kaçışların yaşanmaması adına Rakka Valisi Vezir Seyyid Abdullah Paşa, Milli Aşireti'ne kefil olmakta ve eğer bir kabahatleri zuhur ederse kendisinin buna dair cezayı vermekte bir dakika geri durmayacağını taahhüt etmekteydi. İkinci bir husus olarak ise bu yıkımın sorumlusu olarak gördüğü Voyvoda Mehmed'in elinden Siverek mukataasının alınmasını veya doğrudan merkezden iltizama verilmesini yahud kendi kontrolüne devredilmesini önermekteydi. Bu talebiyle kendisinin herhangi bir menfaat gözetmediğini, eyaletin ve ahalisinin rahatını istediğini belirtmiştir. Ayrıca bu atamayla buralarda ahali arasında dolaşan kimi zaman Milli Aşireti'nin Rakka'dan ayrıldığı kimi zaman da Mardin'e, hatta Basra ve Kuruna taraflarına dahil olduğu söylentisinin son bulacağını, aşiret ehlinin de ahalinin de rahat ve huzura kavuşacağını ileri sürmüştür. Paşa, yaptığı incelemede aldığı duyumlara göre aşiret halkı üzerindeki vahşet ve dehşetin onları çöle kaçmaya

24 Hızlı koşmak, sınırı aşmak, tecavüz etmek şeklinde sözlük anlamına sahip olan taaddî kavramı, esas olarak Allah'ın kulları için belirlediği sınırların aşılmasını muhtevi bir Kur'an-ı Kerim terimidir (Çelik, 2010: 283-284).

zorladığını belirmişti. Buna göre, Milli Aşireti ahalisi, Bakkara²⁵ ve Seccane Urbani şeyhlerine giderek anlaşma zemini aramışlardı. Seyyid Abdullah Paşa'ya göre, daha büyük bir tehdiye yol açılmak üzereydi. Milli Aşireti ahalisi Fırat Nehri'ni geçerek Anaze Urbani aşireti ve Beni Sahra urbanına sığınmak üzereydi. Eğer böyle bir ittifak ve ittihad olursa 70-80 yıldan beridir iskân olunan ve “Rakka'nın Kilidi” mesabesinde bulunan Milli Aşireti gibi muazzam bir nüfusun kaybedilme tehdiyi yanında eyaletin de yıkıma uğrama riski söz konusuydu. Paşaya göre, eğer Milli Aşireti giderse sair aşiretler de eyalette durmaz ve düzenleri ebediyen yıkıma uğrar, Rakka eyaleti bugünden sonra haşeratın güzergahı olur, valilerin ikameti ve idaresi yok olur, miri geliri asla toplanamaz. Paşa devamı, Ruha/Urfa ahalisinin şikâyetlerini havi bir mahzarın anılan voyvoda aleyhinde olduğunu belirtmiştir. Ruha/Urfa ahalisinin talebi ise sultanın yüksek izni üzere Milli Aşireti'nin yaylak ve kışlakları arasında kimseye müdahale etmemek şartıyla gelip gitmesine tekrar izin verilmesidir. Bu talebi ulaştırmak ve sultanın vereceği fermanı almak üzere Paşa, Mehmed Ağa adlı adamını görevlendirmişti.

1610 yılında bir layiha kaleme alan Aziz Efendi, Ekrâd aşiretlerinin önemine değinmişti. Özellikle aşiretlerin bir araya gelerek daha mücessem bir siyasi örgüte dönüştüğü mirliklerin Osmanlı yapısındaki imtiyazlı yapılarının sürdürülmesini sultana salık veren Aziz Efendi, bu yapıların eyalet valilerinin genişletilmiş yetkileriyle işlerliğini yitirdiğine ve imparatorluk için hayati bir önem taşıyan Safevi saldırılarına “*bend ve sedd*” olarak engel olma özelliğini yitirmelerine değinmişti (Kanûn-name-i Sultân Li ‘Aziz Efendi, 1985: 33. Beyter-Ekinci, 2012: 27. Bilgin, 2019: 6. Gümüş, 2021: 14). Aziz Efendi'nin tespitinden neredeyse 150 yıl sonra dahi Milli Ekrâd'ının bahsedilen siyasi ve askeri olgunun bir parçası olarak güneyden çöl urbanına tampon olarak kullanılması, mirliklerin yanında Ekrâd mir-i aşiretlerinin önemini gözler önüne sermektedir.

Şubat 1756 tarihli belgenin ikinci sayfasındaki verilerden ve sonrasında meydana gelen gelişmelerden hareketle Milli Aşireti'nin Rakka valisinin koruması ve şefaatine kavuşarak çatışmada güçlü bir pozisyon elde ettiği sonucuna varılmaktadır.

Tasfiye ve Af: Fettahzade Mehmed Ağa'nın Diyarbekir'e Sürülmesi ve Milli Aşireti Mensuplarının Eski Suçlarından Affı

1756 yılının Mart ayının başında merkezden Rakka'ya gönderilen bir buyuruldu da Siverek idaresinde ve burada süregelen çatışmalarda yeni bir dönemin başladığı anlaşılmaktadır. Bu yeni dönemde sancağın idaresinde sarkaçın ibresi Milli Aşireti'ne dönmüş, Fettahzadeler gözden düşmüştür. İlgili

²⁵ Mehmet Rezan Ekinci bu aşireti “Bakara” şeklinde yazmıştır. Ekinci'ye göre, Gökalp Milli-i Kebir'e iltihak eden aşiretler arasında bu kabileyi Gabare ismiyle anmıştır. Ona göre, bölgede Bakara, Beggara, Gebara, Gabbara şeklindeki isimlendirmeler aynı yapıya münhasıran kullanılan farklı adlandırmalardır. Ekinci, 1858 tarihli bir arşiv vesikasına dayanarak Bakara Aşireti'nin de Milli konfederasyonuna tabi bir aşiret olarak görüldüğünü belirtmiştir (Ekinci, 2022: 225). Ekinci'ye göre bu aşiret, Viranşehir, Deyrezzor ve Fırat bölgelerinde meskundur (Ekinci, 2022-a: 226). 1756 yılına ait yukarıda andığımız belge ise Millilerin Urban aşayiriyle ittifak girişimine zorlandığını göstermektedir.

belgede Milli Aşireti'ne saldırmaktan geri durmayan Voyvoda Fettahzade Mehmed'in evlad ve taallukatıyla Diyarbekir'de zorunlu ikamete gönderilmesi ve bir daha Siverek'e ayak bastırılmaması emredilmiştir (BOA, C.. DH..274-13694, 06.06.1169/8 Mart 1756). Osmanlı Arşivi'nde yer alan belge bir varakta iki sayfa olarak görünen bir buyruludur ve bu itibarla buradaki bazı hususlar ele alınmayı hak etmektedir.

“Arz-ı bendeleri budur ki” ifadesiyle başlayan buyruluda yukarıda ayrıntıları verilen çatışma süreci ele alınmıştır. Belgeye göre, Rakka iskânının “azim-i kabayil-i Ekrâdi olan Milli-yi Kebir aşiretinin mir-i aşireti ve hala Rakka iskânbaşı olan Mahmud” ve Siverek voyvodası Fettahoğlu Mehmed'in geçmişe dayanan düşmanlıkları sonlandırmak istenmiş, Rakka Valisi Vezir Abdullah Paşa taraflara davet memurları göndermişken Mahmud kendi halinde olup bu çağrıya olumlu cevap vermiş ancak Mehmed çevresinden topladığı arz ve mahzarlarla Deraliyye'ye gitmiş ve bundan sonra rahat durmayarak eski Rakka valisi Ragıb Muhammed Paşa'nın ölümünden sonra Millilere saldırmış ve tanınmış beyzadelerinden Hacı Mustafa ve iki oğlunu öldürmüş, otuz kırk oymağın sürülerini, mallarını ve eşyalarını yağmalamıştı. Buna dair raporu sabık Vali Ragıb Muhammed Paşa İstanbul'a yazmış ve “Samsad ve Siverek mukataasının nisf-ı hassahasını tasarruf eden Mehmed'den mukataanın refini ve kazadan ihracını” istemişti. Ahali bu değişimle asude olmuşken bazı şefaathlerle tekrar malikâneye mutasarrıf olan Mehmed yine rahat durmamış, Mahmud'un amcazadesi Muhammed'i ve çok sayıda günahsız intikam hevesiyle yok yere katletmişti. Oğluna ve adamlarına memleketin ihtilale uğrayacağı ve buna engel olunması üzere Milli Aşireti'ne saldırmalarına dair çok sayıda tahriratı İstanbul'da bulunduğu sırada göndermişti. Nitekim Milli Aşireti mensuplarına birçok haksızlık yapılmış ve bu haksızlıklardan dolayı aşiret mensupları çöl tarafına sığınmak zorunda kalmıştır. Belgede Fettahzadelere bağlı güçlerin “Mardin tarafındaki Ekrâd haşerati” ile birleşerek Rakka eyaletinde 20.000 hayvanı çalmaktan başka ahalinin mal ve eşyalarını yağmaladıkları kaydedilmiştir. Ayrıca kendisinin halen 1169/1756 yılı mukataasını almak niyetinde olduğu sırada Rakka valisi Abdullah Paşa'nın durumu Deraliyye'ye yazmasıyla Voyvoda Mehmed'in incelenmeye alındığı belirtilmiştir. Ancak bu inceleme sürecinde Fettahzade Mehmed'in firar ederek kayıp durumda olduğu, memleketin düzeni ve ahalinin rahatı için (nizam-ı bilad ve rahat-ı 'ibad için) bundan sonra Mehmed'in Siverek hududuna ayak bastırılmaması ve “evlad ve iyaliyle Diyarbekir'de ikamet ettirilmesi” Diyarbekir valisine bildirilmiştir. Bu ikamet öncesinde ilgilinin vereceği bir sened ve senedin de merkezdeki baş muhasebe defterine kaydı şart koşulmuştur. Ayrıca 1169/1756 yılı Siverek mukataası iltizam üzere ve geliri hazine-i enderun-u hümayuna alınmak “nim ü nisf akçesini 'acele-i mübaşerete ve maada malını canib-i miriye ve kalemiyyesini dahi mahallerinde” olmak üzere Receb Paşazade Ahmed Bey ile Fettahzade Mehmed üzerinde kalmasına karar verilmiştir. Yani Mehmed Ağa'nın voyvodalığı alınmışsa da gelirine dokunulmamıştır. Siverekliiler ve Milli Aşireti mensuplarının birbirine zerre miktar rahatsızlık vermemeleri emredilmiştir. Ayrıca

bu seneden sonra mukataanın devir işlemleri Rakka valisi Abdullah Paşa'ya verilerek maliye ile ilgili yazışmaların sultan adına yapmasına izin verilmiştir.

Aşiretin Sürgünden Affı

1756 yılı mart ayının sonunda İstanbul'dan Rakka valisine gönderilen hükümde, yeni bir gelişme dikkat çekmektedir. Buna göre mezkûr çatışmada mağdur edilen Milli Aşireti mensuplarının durumu düzeltilmeye çalışılmıştır (BOA, C.ZB.00033.01647.007, 29.06.1169/31 Mart 1756). Böylece Rakka sürgünündeki Milli mensupları Siverek voyvodasının suçlu bulunmasıyla eski cürümlerinden affedilmişler ve önceki yerlerine ikamete memur edilmişlerdir. Fettahzade Mehmed ve tabileri (*ehl ve iyalleri*) Siverek'ten sürülürken, Milli Aşireti'nin sürgünü bitmiş ve eski yurtlarına dönmeleri emredilmiştir.

1756 yılında eskiden sadrazam iken sonradan Rakka beylerbeyi olan vezir Abdullah Paşa'ya hitaben kaleme alınan hükümde, Rakka iskânındaki Milli Aşireti iskânbaşı Mahmud ve aşiret halkının nicedir Siverek mukataası ve köylerine tasallut ettikleri bildirilmiştir. Böylece ahalinin ciddi zarar görmesine cesaret ettikleri belirtilmiş, ahalinin arz ve mahzarlarıyla bu durumun Dersaadet'te bilinmesine karşın Rakka valisi ve civar eyalet valilerinden gelen ahbar ile durumun düzeltilme isteği beyan edilmiştir. Nitekim Rakka valisine öncesinde gönderilen tenbiye ve tavsiye içeren emr-i şerif hatırlatılmıştır. Rakka valisinin tahriratınca izah ettiği iskânbaşı Mahmud ile voyvoda Mehmed'in aralarındaki düşmanlık tekraren zikredilmiştir. Bu meyanda Mahmud'un idarecilerin barış çağrısına uyarken Mehmed'in buna yanaşmayarak çatışmayı büyütmesi hatırlatılmış, kendisine tenbiye edilmesine rağmen buna uymayarak fesad ehline dönüştüğüne, Milli Aşireti'yle mukateleye girmek üzere kıyam ettiğine, İstanbul'da yanına aldığı arz ve mahzarlar ile bulunduğu esnada oğlu ve taraftarlarına aşiretlilere saldırma emri verdiği tekrar dikkat çekilmiştir. Böylece anılan yerlerin perişan bir hale dönmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Oysa Milli Aşireti'nin durumu tahkik edildiğinde yaylak ve kışlaklarına geliş gidişlerinde kendi hallerinde ve kimseye zararları dokunmadığının anlaşıldığı kaydedilmiştir. Milli Aşireti'nin eski suçlarından takibatının düşürülmesi ve sabık voyvodanın Siverek hududuna girmemesi ve Diyarbekir'de ikamet etmesine dair fermanın yürürlüğe girmesinin takibi emredilmektedir.

Son olarak bu metinden anlaşılan bir diğer husus Milli Aşireti'nin Rakka iskânından yaylak ve kışlaklara hareketine dair uygulanan kısıtlamanın kaldırılmasıdır. Böylece aşiretin kimseye karışmamak şartıyla eski usul üzere yaylak kışlak arasındaki hareketine izin verilmiştir.

Sonuç

Fettahzadeler hem Siverek sakini Milli mensuplarıyla hem de iskâna gönderilmiş Milli reisleriyle çatışma halindeydi. Hoşin/Oşun Nahiyesi'ndeki Milli Saray karyesi beyi Ahmed Bey ile Fettahzade Mehmed'in çatışmalarının bir sonucu bağlanamadığı anlaşılırken konargöçer olan Milliler ile çatışmaları

Fettahzade Mehmed'in Siverek'ten sürülmesi ve voyvodalığının bitmesiyle sonlanmıştır. Ayrıca bu çatışmaların neticesi olarak, Millilerin geçmiş suçlarından affolunarak Siverek ve Mardin çevresindeki kadim yerleşkelerine dönmelerine izin verilmiştir.

Fettahzade Mehmed ve maiyetinin Milli iskânbaşı Mahmud ile çatışmasını Siverek'teki güç dengelerinin baştan sona değişmesi şeklinde yorumlamak mümkündür.

Milli Aşireti'nin Siverek ahalisi ile çatışmalarını ateşleyen ilk kıvılcımın "1729 Tenkili" şeklinde isimlendirdiğimiz seferberlik sürecinde çıktığını iddia etmek mümkündür. Nitekim bu seferberlikte Siverek ve çevresinin Milli Aşireti üzerine gönderilecek orduya 1000 piyade asker vermesi düşmanlığı beslemiş olmalıydı.

Rakka Valisi Seyyid Abdullah Paşa'nın Milli ekrâdını Urban istilasını önünde "Rakka'nın Kilidi" ifadesiyle saraya takdim etmesi ve aşiretin Siverek çevresinde rakibi konumundaki Fettahzadeleri etkisiz hale getirmesi aşiretin imparatorluk için önemine işaret etmektedir. Ancak saray çevresinde bu önem eski sadrazamın desteğiyle hatırlanmıştır. Nitekim bundan neredeyse 150 yıl önce Aziz Efendi sultana tefessühün önlenmesine dair kaleme aldığı layihada Kürd aşiretlerinin başlarındaki mirlerin korunmasını ve yereldeki devlet temsilcilerine ezdirilmemesini önermiş ve İran'dan gelecek saldırıları bunların engelleyebileceğini kaydetmişti. Bu bağlamda Milli Ekrâdının benzer bir pozisyonda bu sefer imparatorlukta güneyden gelecek saldırılarda kullanılmasına dair bir politikanın benimsenmesiyle aşiretin yönetici hanesi olan Keleş Abdioğulları'nın Mardin, Rakka, Diyarbakir sahalarında yerelde rakipleri konumundaki haneleri kenara ittikleri düşünülebilir. Yani aşiret kadim bir siyasetin parçası olunca bu konumunu yereldeki rakiplerine karşı kullanma gücünü elde etmiştir.

18. yüzyılın ortalarında üç farklı dönemde Siverek'te sürekli çatışma halinde olan mezkûr hanelerden Milli Keleş Abdioğulları'nın özellikle Rakka valisi eski Sadrazam Seyyid Abdullah Paşa'nın desteğiyle Siverek'teki rakiplerine yönelik tasfiye sürecini tamamladığı ve hanenin aşiretin genel idaresini de içerecek şekilde Diyarbakir ve Rakka eyaletinde gücü ele geçirdiği anlaşılmaktadır.

Keleş Abdi hanesinden Mahmud ve Bişşar kardeşlerin bu tarihte hayli güçlendikleri ve Bişşar'ın "paşa" unvanı edinmesi ulaşılan bir başka sonuçtur. Bunu sağlayan ise aşiretin iskân siyasetinde edindiği konum ve bunun görülmesinde Rakka valisinin oynadığı roldür.

Kanaatimizce Milli Aşireti'nin cesameti onları devlet nezdinde vazgeçilmez müttefik kılmıştı. Nitekim bu cesamet güneyden gelen istilalara set oluşturduğu gibi, öte yandan Rakka eyaletinde Osmanlı valilerinin varlığını ve idarelerini sürdürmelerinin de teminatıydı. Yine Millileri vazgeçilmez kılan diğer bir husus süvari ve piyade olarak her daim hazır bulunan muvazzaf askeri güçleriydi.

Nitekim 17. yüzyılın ilk yarısı için güneydeki Şeyh Mani'nin başını çektiği Basra İsyanı'nı bastırmakta ya da Safevilere karşı Osmanlı'yla ittifak kurmuş Erdelan mirinin korunması amacıyla terkip edilen on binlerce kişilik orduda Milli Aşireti'nden süvariler yer almıştı.

Tüm bunlarla birlikte Milliler de iskâna adapte olmakta sorun yaşıyorlar ve haliyle de iskân bölgesini terk ederken de kimi problemlere sebep oluyorlardı. Ergani, Siverek, Malatya ve daha diğer bazı yerlerin ahhalilerinin kaleme aldıkları arz ve mahzarlarda hep bu hareketlerin neticesi okunmaktadır. Aşiret ekonomisinin temelini oluşturan hayvancılık için sulak ve verimli araziler hayati önemdeydi ve maalesef Rakka bu ihtiyaca cevap vermekten çok uzaktı. Bu sebeple aşiret sık sık Karacadağ'ın kuzeyinden solda Malatya ve İç Anadolu, kuzeyde Dersim, doğusunda Çabakçur (Bingöl), Erzurum, Bitlis, Van, Kars ve Çıldır taraflarına ulaşacak şekilde hareket halindeydi.

Aşiretlielerin itaatini sağlamak üzere ceza kabilinden nezre bağlandıkları da ulaşılan bir başka sonuçtur. Nitekim Milli mensupları Rakka valisine itaat etmeleri ve kimseye zarar vermemelerini içeren 100.000 kuruşluk bir nezri onaylamışlardı.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA, A.DVNSMHH.d. 86-96, H. 18.04.1046/M. 19 Eylül 1636.
 BOA, A. DVNSMHH.d, 108-43, H. 30.05.1107/M. 6 Ocak 1696.
 BOA, A.DVNSMHH.d., 135-911, H. 10.07.1141/M. 6 Mayıs 1729.
 BOA, AE.SMHD.I., 78-5200, H. 30.02.1164/M. 28 Ocak 1751.
 BOA, C.ML., 509-20727, H. 29 Safer 1165/M. 17 Ocak 1752.
 BOA, C. ZB., 30-1482, H. 24.02.1168/M. 10.12.1754.
 BOA, AE. SOSM.III, 6-350, H.10.03.1169/M. 14 Aralık 1755.
 BOA, C.DH.270-13466, H. 15.05.1169/M. 16 Şubat 1756.
 BOA, C.. DH.274-13694, H. 06.06.1169/M. 8 Mart 1756.
 BOA, C.ZB.00033.01647.007,H. 29.06.1169/M. 31 Mart 1756.

Telif Eserler

- Açar, C. (2022). İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği-Osmanlı ve İran İmparatorlukları Arasında Bir Kürt Emirliği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Mardin.
- Agoston, G. (2009). Savaş, DİA, C. 36, TDVY, 196-200.
- Akman, E. (2021), Siverek Şehir, Mekân ve İnsan. İstanbul: Çizgi Yayınları.
- Apaydın, H. Y. (1995). Fesad, DİA, C. 12, TDVY, 417-421.
- Beyter, Ö., Ekinci, R. (2012). Kürd Emirlerinin Muktedir Olduğu Zamanda Yaptığı Hizmetler, Kürt Tarihi Dergisi, Sayı:2/1, Ağustos-Eylül, İBV, 20-27.
- Bilgin, F. (2019). Aziz Efendi'nin Risalesinde Kürt Emirleri (IV. Murad Dönemi, 1623-1640), Mukaddime, 10(1), 1-19.
- Çakır, B. (2019). Kese, DİA, C. EK-2, 42-43.
- Çelik, İ. (2010). Taaddî, DİA, C. 39, TDVY, 283-284.

- Ekinci A., Polat, M. (2022). XVIII. Yüzyılda Şark Valilerinin İktidar Oyunları ve Bir Feodalın Güç Devşirmesi: Millilü Timur Paşa, *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 14, 95-118.
- Ekinci, M. R. (2017). Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII.-XIX. YY., Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Ekinci, M. R. (2022-a). 19. Ve 20. Yüzyıllarda Milli/Milan Aşireti, Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri. Tuncay Şur-Yalçın Çakmak(der) içinde (ss. 217-239) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ekinci, M. R. (2021). Mîr-i Aşiretten Eşkıyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855, *Nubihar Akademi*, 4 (16), 143-168.
- Ekinci, M. R. (2022-b). Beylikten Sancağa Osmanlı İdari Teşkilatında Atak (XVI. Yy. – XIX. Yy.), *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar içinde* (s. 143-186), İstanbul: TVYY.
- Faroqhi, S. (2011). Geç Osmanlı İmparatorluğu (Fethi Aytuna, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Findley, C. V. (2011). Siyasi Kültür ve Büyük Haneler, S. Faroqhi (Ed.). *Türkiye Tarihi 1603-1839, Geç Osmanlı İmparatorluğu içinde* (ss. 89-107). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Gümüş, E. (2018). Ahkâm Defterlerine Göre 18. Yüzyıl Ortalarında Urfa/Ruha'da Yükselen Yerel Güçler ve Bunların Devlet ve Çevreleriyle İlişkileri, *Tarih Okulu Dergisi*, Ekim, XXXVI, 104-129.
- Gümüş, E. (2021). Mihrani Ekrad Sancağı: Kadim Bir Aşiret Yurtluk Ocaklığı, *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 6(1), 1-27.
- İnalçık, H. (2014). Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İlhan, M. (2000). *Amid (Diyarbakır)*. Ankara: TTK.
- Kanûn-name-i Sultân Li 'Aziz Efendi (1985), edited by Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin, *Sources of Oriental Languages and Literatures* 9, Printed ad Harward University.
- Kurt, Y. (2012). Mardin ve Çevresinde Aşiretler. Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri Kitabı içinde (ss. 55-65). İstanbul: Kent Yayınları.
- Kütükoğlu, M. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Mela Mehmûdê Bayezidî (2012), *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*, Lêkolin: Jan Dost, İstanbul: Weşanên Nûbihar.
- Müstevfi, M. M. (1996). *Zübdetü't-Tevarih, Be Kuşeş-i Behruz Govderzi*, Tahrân: Mecmua-yı İntişarat-ı Edebi ve Tarihi-yi Movkufat-ı Doktor Mahmud Afşar-ı Yazdi.
- Orhonlu, C. (1987). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Palmer, A. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi*. (Belkis Çorakçı Dişbudak, Çev.). İstanbul: Sabah Kitapları.

şur, T., akmak, Y. (2022). Aktör, Müttefik, şakî Kürt Aşiretleri. İstanbul: İletişim Yayınları.

İnternet Tabanlı Kaynaklar

<https://islamansiklopedisi.org.tr/nefir-i-am>, 21 Nisan 2022 tarihinde ulaşıldı.

www.sozluk.gov.tr/urban, 06.09.2022 tarihinde ulaşıldı.